

WHAT ART

KN

WS

Cementgebaren

Ruth Benschop

Cementgebaren

Ruth Benschop, lectoraat What Art Knows

Het is alweer een tijd geleden dat ik in Den Bosch boven op de watertoren stond. Het was lente, op die middag met een dun zonnetje. Ik stond naast mijn jonge gastheer, een jaar of 15 denk ik, net iets jonger dan mijn eigen kinderen. Op zijn uitnodiging dacht ik na over de toekomst, zijn toekomst. Hij was vriendelijk maar ook beslist. Ik mocht niet hardop mijmeren, of opties aan hem voorleggen. Ik moest kiezen. Hoe zag de wereld eruit in zijn toekomst. Waar woonde hij? En hoe? Had hij liefde in zijn leven? Werkte hij? En deed hij dan? Ik overwoog even in stilte terwijl ik naast hem uitkeek over de stad – democratie of dictatuur, overstromingen of droogte, gamesdesigner of jager, exclusieve of heel andere relaties, mijn verantwoordelijkheid of niet – en schetste een toekomst. Toen ik die torentrap afliep, dacht ik dat ik zijn naam niet zou vergeten. Hier achter mijn laptop vraag ik me af hoe hij ook weer heette. En ik vraag me af of hij zich die middag herinnert. Is hij, misschien net zoals ik, geraakt door wat daar voor hem werd bedacht, door mij en op andere momenten door andere bezoekers? Denkt hij af en toe terug aan die machteloze, of troostende, of verheugende woorden? Denkt hij: zal ik later dan toch misschien timmerman worden?¹

In 2023 nodigde Leonie Clement, artistiek leider van Festival Cement me uit als kijkgast tijdens het festival.² Ik was vereerd. Ik ontving een stapeltje kaartjes voor een aantal voorstellingen die voor me waren uitgezocht, kreeg een fiets tot mijn beschikking en nam, omdat het mocht, gezellig mijn dochter mee. We genoten een aantal dagen van het festival en waren vol van alles wat we hebben gezien, gehoord, gevoeld en gedacht, zowel in als rond de voorstellingen. Als afronding van dit bezoek, heb ik tijdens het festival al met makers en de festivalorganisatie gesproken, maar Leonie vroeg me of ik ook iets kon schrijven als reflectie. Wat vertraagd, maar bij dezen.

Ik ben geen theatercriticus en heb geen achtergrond als theatermaker. Mijn bezoek en gedachten zijn dus geen meer of minder verkapte recensie, noch een blik van binnen het veld. Maar ik ben ook geen totale vreemde. Ik houd me al jaren met hart en ziel bezig met de vraag hoe artistiek onderzoek te doen. Mijn houding lijkt op die van de antropoloog op veldwerk, een bezoeker die met een open en bedoeld naïeve blik een wereld instapt, nieuwsgierig naar de verborgen mores, de onuitgesproken logica van die wereld. Hoe gaan de dingen hier als vanzelf? Wat is hier voor deze mensen van belang? Volgens een methode die we in het lectoraat What Art Knows bij de kunstopleidingen van Zuyd Hogeschool hebben ontwikkeld,³ laat ik me daarbij bewust vormen tot een gevoelig onderzoeksinstrument. Eerder dan een objectieve, afstandelijke blik – of juist een herkennende, bevestigende blik – omarm en gebruik ik dus mezelf. Wat ik voel of denk, dat wat me opvalt, wat ik me afvraag, waar ik van opkijk of spontaan voor terugdeins – dat zijn de ervaringen die me

¹ Zie <https://www.festivalcement.nl/programma/opening-statement-365>

² Zie: <https://www.festivalcement.nl/kijkgasten>

³ Zie: <https://whatartknows.nl/>

iets kunnen gaan vertellen over de wereld van Festival Cement. Deze blik reikt me vragen aan over en voor het festival. Door deze tekst hier aan Cement te formuleren, probeer ik Cements gastvrijheid en hoe die mij vormde, te beantwoorden. Die wederkerigheid is belangrijk.

Ik begin bij een begin.

Als mezelf, moet ik meteen bekennen, dat ik niet zo'n festivalganger ben. Ik vind het soms zo druk, zo veel. En ondanks mijn sterke bril, kan ik nog steeds niet zo goed zien, waardoor ik me altijd afvraag of ik wel de juiste dingen opmerk. Ik betrad het festivalhart de eerste keer dan ook enigszins beducht. Die eerste beduchtheid is niet alleen een effect van mijn ogen. Het is een vertrouwde ervaring in veldwerk en een belangrijke. En het is ook een bekende stijlfiguur die gebruikt wordt om te vertellen over dit veldwerk. Zulke verhalen beginnen met onbekendheid. Je weet nog niet wat er gaat gebeuren en nog niet waar de betekenis vandaan gaat komen. En dan komt er het volgende moment en het volgende. Het begint te gebeuren.

Ook zo in het festivalhart. Al snel blijkt het eten er heerlijk. De mensen om me heen kletsen, drinken en zijn vrolijk. Het oogt ontspannen en voelt alsof iedereen elkaar kent. Gedurende mijn bezoek blijven de momenten tussen voorstellingen zo. In de ochtend nog rustig, soms met groepen studenten die aan- en weer wegwaaien, in het weekend vol en druk. Steeds warm, gezellig, open. Steeds mensen die druk zijn met elkaar, geanimeerd dingen doen. Dingen waarvan ze uitstralen dat ze de bedoeling zijn.

Deze eerste ervaring roept meteen een aantal vragen op. Ik noem ze hier, in plaats van ze op te laten lossen in het warme plezier dat dus snel volgde: Waar ben ik hier? Wie zijn al deze mensen? Voor wie is Festival Cement eigenlijk? En wat voor sfeer wil het festival oproepen bij dat publiek? Niet alleen in de zaal, maar ook al in de foyer, de bar, de gangen? Wat zijn Cements eigen criteria voor succes? Wanneer gaat het goed, dit festival?

Ik schreef meteen mijn gedachten op en wat later in de week zou ik hierover praten met Leonie, Pim Cornelussen (toenmalig festival dramaturg) en Janneke Defesche (zakelijk directeur). Het geeft niet, legde Janneke uit, of de zaal vol zit, het maakt uit wie er is. Bij Cement moeten programmeurs zitten, begreep ik, professionals die de makers kansen gaan bieden. Leonie vertelde me dat Cement tegelijkertijd een warm bad en een etalage is. Lopende het jaar is het een veilige context voor de ontwikkeling van jonge makers, maar het is ook een springplank naar het veld.

Mijn gedachten gaan verschillende kanten op. Ik orden ze even op het kladblok dat naast mijn laptop ligt. Eerst de ene kant.

Zouden er in het festivalhart andere mensen zijn die zich ook zo voelen (of ooit voelden) zoals ik? Of zouden al die andere mensen die er voor mij uitzien alsof ze hier thuishoren allemaal weten wie alle anderen zijn? Weten zij welke rol ze hebben, waarom ze hier zijn? En maakt dat uit – zoals het voor het festival zelf uitmaakt

wie daar is? Ik zou wel nieuwsgierig zijn wat er zou gebeuren als de rollen meer zichtbaar zouden zijn in het festival, meer expliciet. Als Cement wat minder de gezellige informele sfeer zou vieren. Voor buitenstaanders of nieuwelingen (of voor mensen met een beperking waardoor ze anders waarnemen of bewegen dan veel anderen) zijn dergelijke impliciete regels niet altijd duidelijk of toepasbaar.

Onze tijd kenmerkt zich door kritische reflectie op dergelijke en andere in- en uitsluitingsmechanismen, ook in de kunsten. En dat is nodig. Hoe krijgen we inzicht in de schijnbaar vanzelfsprekende vaardigheden die we veronderstellen? Hoe maken we onze praktijken leesbaarder en uitvoerbaarder voor anderen? Hoe veranderen we onze praktijken zodat we niet onbedoeld bepaalde mensen voorrang verlenen? Om de wereld te openen voor verschillende mensen, andere mensen, nieuwelingen, kan het helpen om dat wat bekend wordt verondersteld, een beetje uit te spellen.

Ik stel me meteen naambordjes voor waar mensen zelf hun relevante karakteristieken op kunnen schrijven: "zus," "bakker," "scenograaf." Of "slechtziend," "103 jaar oud," "goedgeluimd." Of rondjes speeddaten voor publiek, makers en organisatie. Of een spel in het festivalhart waarin verschillende categorieën mensen steeds opnieuw bij elkaar worden gezocht. Wat zou er dan gebeuren, vraag ik me af. Welke nieuwe allianties zouden in het publiek ontstaan? Misschien zijn deze ingevingen van mij heel voor de hand liggend. Welke artistieke fantasie zou er worden geprikkeld om iets te maken van al die rommelig overlappende categorieën? En wat zou Cement zelf opvallen aan de aanwezige (en afwezige, of ondefinieerbare) labels?

Dan gaan mijn gedachten een heel andere kant op. Ik blijf prettig haken op de metaforen die Leonie gebruikt om Cement te beschrijven: springplank, etalage, badkuip. Hoe gaat dat eigenlijk, de transformatie van de ene metafoor naar de andere? En wat doet het met de makers, vraag ik me af, dat Cement als warm bad ineens een etalage vormt? Dat de logica van het maakproces en de eigen professionele ontwikkeling tijdens het festival verschuift naar iets anders: naar de logica van de springplank, of de winkelruit? Zijn deze sferen en het schakelen ertussen een kenmerk van de theater- en/of festivalpraktijk waar ze als beginnende professionals nu eenmaal mee om moeten leren gaan? Iets dat selecteert tussen diegenen die dat kunnen of hebben geleerd en diegenen die dat (nog) niet kunnen? Is dat wenselijk?

Naast dergelijke vragen, spreken de gebruikte metaforen zelf onmiddellijk tot mijn verbeelding. In ons werk in het lectoraat nemen we metaforen soms een poosje extreem letterlijk. Toen we jaren geleden bijvoorbeeld begonnen na te denken over onderzoeksmethodologie als de constante afstemming van de onderzoeker zelf als onderzoeksinstrument, gingen we op bezoek bij een vioolbouwer waar dus echte, (muziek)instrumenten werden gemaakt en gerepareerd. De metafoor werd concreet, tastbaar, met, in dat geval, bijbehorende houtkrullen, sfeer, vakmanschap en gereedschap. Het bezoek hielp ons om preciezer te worden in wat we eigenlijk bedoelden, maar ook om mogelijke consequenties van keuzes te kunnen waarnemen en onderzoeken. Vanuit deze gedachte zie ik het festival ineens voor me als een enorm bad. In mijn hoofd is het glanzend wit en heeft het van die ouderwetse krulpootjes. Het is diep en glad. Hoe klim je erin? En hoe kom je eruit? Hoe meng je het water, zodat het niet te koud, niet te warm is? Wie kan er bij de kraan? We zitten er

natuurlijk allemaal bloot in, denk ik, maar allemaal tegelijk of na elkaar? En waar staat dat bad en wie kan het zien? Ik zou nieuwsgierig zijn wanneer Cement de eigen beeldspraak zou onderzoeken. Wat zou dit jullie tonen over het festival? En welke nieuwe opties zou het bieden? Zowel in het denken over het festival als in de (fysieke ruimtelijke) inrichting ervan.

En ik dacht ook nog een derde ding. Ik schreef al dat ik op het festival was met mijn dochter, toen 17 en een groot theaterliefhebber. Tijdens het festival fietsten (en verdwaalden) we door Den Bosch en kletsten voor en na over wat we zagen. En ik werd me er, niet voor het eerst, bewust van hoeveel het uitmaakt met wie je samen in de zaal zit. Mijn blik was die van mezelf, van mezelf als onderzoeksinstrument, maar ook van mezelf als haar moeder. Ik vroeg me bijvoorbeeld af of de voorstelling van Monki⁴ haar ook deed terugdenken aan onze bezoeken aan het circus, toen ze veel kleiner was. Ik had zorg om haar wanneer het op het toneel heftig werd. Ik was benieuwd naar haar mening, gevormd door haar eigen theaterbezoeken en toneellessen. En het voelde soms alsof ik haar ogen leende, wanneer een voorstelling haar, meer dan mij, als publiek leek te hebben beoogd.

Het is een bekende gedachte dat theater alleen echt bestaat in de ontmoeting met het publiek. Maar wie is het publiek? Er wordt natuurlijk veel onderzoek gedaan naar de samenstelling van publiek. Maar daarnaast hangt het publiek ter plekke ook aan elkaar van pulserende sociale relaties en diverse betrokkenheden. Een vriendengroep of collega's, pas verliefd of al jaren getrouwd, nog nooit naar theater of te blasé voor woorden. En daarin merkte ik ineens op dat dat niet alleen allemaal individuen zijn, maar dat er *onderling* van alles is dat meeweegt en beweegt met wat er getoond wordt. Met wie en van waaruit kijk je en wat maakt dat uit? Dat leek me ineens zo'n grote potentie.

En weer gaat mijn verbeelding met me aan de haal. Wat zou er gebeuren wanneer we letterlijk over publiek zouden kunnen denken niet alleen in enkelvoud (individueel) of in meervoud (de zaal; de sociaaleconomische laag die naar het theater gaat), maar in clubjes en sferen, verwantschappen en vrienden, ouders en kinderen? En wat is ervoor nodig om er niet alleen anders over te gaan denken, maar met dat publiek ook andere dingen te gaan doen? Wie zou dat eigenlijk kunnen of willen doen – makers, publiek zelf, Festival Cement? Wie zou je misschien aan wie kunnen koppelen (of juist uit elkaar halen) om samen te kijken? Wat doet het met makers als ze iets zouden kunnen tweakken aan de relaties (en de kennis daarover) die in de zaal zitten?

Afwisselend teruglezend in mijn notities en schrijvend, heeft dat allereerste moment dat ik arriveerde in het festivalhart me al veel vragen gegeven. Gedurende het festival maakte ik steeds aantekeningen en dacht ik na over wat ik aan makers en aan de organisatoren terug zou kunnen geven. We hadden van tevoren een afspraak gemaakt voor wat Cement een makers-lunch noemt. Ik vroeg wat ik me daarbij voor moest stellen. (Ik bereid me graag voor.) Ik werd gerustgesteld: alles is ok, het is informeel en houd er rekening mee dat het lastig kan zijn voor makers om erbij te zijn in verband met andere verplichtingen, afbouwen, enzovoorts. Die

⁴ Zie: <https://www.festivalcement.nl/programma/monki-363>

geruststelling hielp me. En we hadden een mooi gesprek tijdens deze lunch. Maar de geruststelling (als geruststelling), het vrijblijvende karakter van de bijeenkomst en de moeite die het kostte om in een theater-/festivalpraktijk tijd in te ruimen voor dergelijke reflectiemomenten, lieten me ook iets zien.

Dit makers-gesprek en de weg er naartoe raakt aan twee andere ervaringen die ik op verschillende momenten tijdens mijn bezoek had. Ik noem ze hier om daarna over alle drie samen na te denken.

Het was het einde van een voorstelling en er bleek een nagesprek te zijn gepland. Samen met een deel van het publiek bleven mijn dochter en ik in de zaal zitten. Ik ken ze wel, zulke nagesprekken. Ze worden vaker georganiseerd aansluitend op voorstellingen. Deze bij Cement was representatief, denk ik, voor veel van dergelijke bijeenkomsten, binnen en buiten het festival. Het zaallicht gaat aan en er is een vriendelijke, deskundige moderator. De maker zit vaak op de rand van het podium, nog in het decor, soms met (andere) spelers. Vaak stelt het publiek vragen aan de regisseur of mensen vertellen over hun associaties of ervaringen. Het gesprek dient denk ik meerdere doelen. Het speelt in op de in onze tijd toegenomen nieuwsgierigheid naar de mens achter het werk. Het geeft context, informatie en interpretatie voor nieuw publiek of om als hermetisch ervaren werk te openen. En het geeft makers, organisatoren, programmeurs inzicht in de ervaringen en smaken van hun publiek.

Naast het nagesprek, herinner ik me tijdens Cement ook kaartjes waarmee het publiek werd uitgenodigd om na een voorstelling hun ervaringen te delen in een visuele (in plaats van een talige) app genaamd *Slumber*.⁵ In een andere context had Leonie me al eens verteld over deze en andere experimenten die Cement ontwikkelt om op andere manieren de kwaliteit of impact van dat wat Cement toont te onderzoeken en te articuleren. En ze vertelde me toen ook dat het belangrijk is dat het theaterveld zelf nadenkt over hoe impact te bepalen, met behulp van eigen, passende vormen van kwaliteitsmeting.⁶

Wat valt me hieraan op – makers-lunch, nagesprek, app? Mijn wens om van tevoren inzicht te krijgen in hoe het makers-gesprek zou gaan, zegt ongetwijfeld iets over mij. Maar mijn onzekerheid resoneert met mijn ervaring (toen en vaker) tijdens nagesprekken, met evaluatieformulieren of apps. Ook daar voel ik me soms enigszins wankel, een beetje onthand. De schuchtere reacties die avond om me heen tijdens het nagesprek, suggereerden dat ik misschien niet alleen stond in deze ervaring. De toon, het tempo, de sfeer was die van een voorzichtige, zoekende openheid. Er mocht, voelde ik, veel. Het was aan ons, het publiek, aan mij. Maar *gebeurde* er ook veel? Wat wil dit nagesprek (deze makers-lunch, dit formulier, deze app, et cetera) eigenlijk zijn, vroeg ik me af. Wat waren dit voor situaties? Wat was de bedoeling? Wat waren de regels? Hoe werden ze geënceneerd en geregisseerd? Door wie? Voor wie?

Ik vind het zo goed dat de kunst- en theaterwereld zelf vorm wil geven aan processen van evaluatie en reflectie. Maar misschien dat de wens om deze vormen van reflectie en evaluatie inclusief en open te

⁵ Zie: <https://www.festivalcement.nl/slumber>

⁶ Zie voor het mooie impact programma van Cement: <https://www.festivalcement.nl/wat-we-doen/impact>

houden, misschien wat te weinig betrokkenheid genereert of vraagt. Wat zou er gebeuren als Cement, en/of makers, zouden gaan experimenteren met vormen van reflectie, evaluatie, articulatie die niet generiek zijn, niet open, niet voorzichtig, niet vriendelijk, maar juist hyper-specifiek, super-geënceneerd, scherp, bedoeld? (Zoals theater, misschien?) Want tijdens een nagesprek voelt het zo: de spots staan op dat moment op het publiek, op mij. Help me in die situatie om ertoe te doen.

Ik neem even pauze en lees aandachtig en kritisch terug wat ik net heb geschreven. Daarna leg ik mijn vingertoppen weer op de toetsen en ga verzinnen.

Zou bij een poëtische en fysieke voorstelling voor jong publiek als *Het Donker* van Plankton,⁷ waar kartonnen decorstukken tijdens de voorstelling door de performers werden verplaatst, een nagesprek überhaupt werken? Wat zou er nodig zijn om kinderen naderhand zelf met het decor te laten werken? Of, ik moet denken aan het totaal ontregelende spelplezier van Happel & Van der Vegt (Werktoneel) in hun *De Eerste Vier Kortvoorstellingen: Joeri's Verjaardagsweekend*.⁸ Nadat ik hun voorstelling had gezien en blij verward de trap af liep, holde Leonie me voorbij. Ze was enthousiast, maar, oh, de planning!! Deze voorstelling duurt soms maar kort, vertelde ze, maar kan onverwacht net zo goed zo lang duren dat het blokkenschema van het festival in de war dreigt te worden gegooid. Oh, dacht ik, dat wist ik niet! En ik ging de dag erna nog een keer kijken. De voorstelling was bijna helemaal anders. Hier natuurlijk geen nagesprek, dacht ik, want hoe zou je dat in moeten plannen? Maar als festival is er daar misschien juist behoefte aan reflectie. Nodig publiek uit om een paar keer te gaan kijken en evalueer dan bijvoorbeeld als festival hoe dit kan werken.

Jij, lezer, bent inmiddels al een eindje gevorderd in deze tekst. Het valt je misschien inmiddels op. Heb ik het hier niet over bijzaken? Kleine anekdotes, de sfeer in het festivalhart, de taal waarin over het doel van het festival wordt gesproken, vormen van evaluatie achteraf, kletsen met mijn dochter. Waar blijft de kern van de zaak? Daar waar het echt over gaat, daar waar het gebeurt? (THEATER!) Ik trek even mijn antropologen-pet wat steviger op het hoofd. Dat helpt, want een antropoloog die een nieuwe wereld binnenstapt, weet niet (of doet alsof zij niet al weet) wat de kern van de zaak is. Ze is vrij (en daardoor ook soms een beetje onthand) om overal aandacht aan te besteden. Om te kunnen merken wat eigenlijk opgevat wordt als de kern van de zaak, kijkt ze juist: wat dient zich aan?

En? Wat dient zich nog meer aan?

We gaan weer even terug in de tijd. Voordat ik het festivalhart zou betreden, omstreeks het moment dat de makers-lunch voor het eerst ter sprake kwam, begon een ander gedachtelijntje. Nadat ik enthousiast en nieuwsgierig Leonies uitnodiging aanvaardde, gingen we praktisch nadachten: Wanneer kon ik komen? Wat zou ik dan kunnen zien? Wanneer dus dat gesprek met de makers? We praatten over de verwachtingen en geschiedenis van zo'n kijkgastenrol en Leonie vertelde hoe het vaak ging. Uit deze gesprekken vielen me een

⁷ Zie: <https://www.festivalcement.nl/programma/planktonsonja-van-ojen-366>

⁸ Zie: <https://www.festivalcement.nl/programma/happel-van-der-vegt-werkton-357>

aantal dingen op. De kern van de zaak, dat was het festival zoals het zich tussen 17 - 25 maart 2023 in Den Bosch zou gaan afspelen. (Want daar ging ik heen.) De kern van die zaak waren de voorstellingen die ik ging zien. (Want hopelijk kon ik er zoveel mogelijk zien.) En de kern van die zaak waren de makers van deze voorstellingen. (Want het zou fijn zijn om diegenen te spreken wiens werk ik had gezien.) En dus, om even na te denken over wat daar dan als vanzelf overschiet: alle andere dingen die Cement door het jaar doet, de backstage van het festival inclusief alle voorbereidingen en “na-bereidingen” er omheen, alle rollen die niet “publiek in een voorstelling” zijn, en alle mensen die geen maker zijn. Want daar ging ik niet heen, die zou ik niet zien, en met hen zou ik niet spreken.

Het zal misschien niet verbazen dat in dit onderscheid, de verschillen tussen kunstwerk en context en tussen artistiek werk versus praktisch werk herkenbaar zijn. Maar ik wil die verschillen niet zomaar voor lief nemen. Om twee redenen. Ten eerste ken ik Cement als een plek met grote aandacht en waardering voor al het werk dat niet vanzelf tot de kern van de zaak hoort. Ten tweede zijn veel hedendaagse artistieke praktijken juist bezig met het doorbreken en ter discussie stellen van het soort (ook hiërarchische, machts-) verschillen waar het hier over gaat. Wil Cement reflectie daarop, dan is het de vraag waar de blik van de kijkgast zich op kan en mag richten.

En dus vroeg ik me af: zou ik ook een andere kijkgast kunnen zijn? Of misschien beter: hoe kan ik eigenlijk, als mezelf, een goede kijkgast zijn? En welke kern van Cement zou zich dan aandienen? Ik besloot er met Leonie over te praten. Zou ik misschien een kleine, praktische rol kunnen krijgen tijdens het festival? Daarmee zou ik niet als vanzelf de positie van toeschouwer krijgen, maar zou ik achter de schermen kunnen zwerven en aan den lijve kunnen ervaren wat *vanuit die positie* de kern blijkt te zijn van Cement. Niet vanuit eerst het festivalhart en dan de zaal, maar vanuit de keuken, de coulissen, het kantoor. En niet met lege handen (of alleen mijn notitieboekje), maar rennend, bezig, druk, met... ja, waar zijn al die mensen druk mee? Daarnaast vroeg ik of ik van tevoren en/of achteraf mee zou kunnen lopen. Cement is zoveel langer en dieper dan het festival, naast het al genoemde impactprogramma, zijn er nog een heel aantal andere activiteiten door het jaar heen. En het festival zelf is ook groter dan de momenten waarop er publiek is. Er wordt gewikt en gewogen, gerepeteerd en geholpen, opgebouwd en opgeruimd, geluisterd en gekeken, gewacht en gehaast, omarmd en losgelaten. Welke kern dient zich daarin aan en wat schiet daar dan weer over als bijzaak?

Deze keer lukte het niet om de kijkgastrol op te rekken. Er waren goede praktische redenen, bij mij en bij Cement. Peuteren aan de kern is ook lastig. Maar misschien lukt het een andere keer?

Ergens op een rustig moment tijdens mijn laatste dag in Den Bosch scrolde ik nog eens door het programma en het viel me inderdaad op wat Leonie al tegen me had gezegd: veel geëngageerde voorstellingen, soms zwaar, soms hartverscheurend. Ik voelde dat. Ik zat in het festivalhart aan mijn gemberthee en dacht na. Mijn dochter en ik stapten op de fiets en spraken. Ik lag in mijn bed en maalde. Ik bleef bezig met die voorstellingen, over onrecht en discriminatie, ongelijkheid en verzet, macht en machteloosheid. Bijvoorbeeld

de indrukwekkende voorstelling *Vecht*, van Maxine Palit de Jongh, Nadia Amin en Zephyr Brüggem.⁹ Ik leefde mee met de slachtoffers van wat de toeslagenaffaire, of het toeslagenschandaal is gaan heten, en voelde de onrechtvaardigheid, de onmacht, de boosheid.¹⁰ Wat later voelde ik vooral mijn eigen onmacht, of passiviteit om iets te verbeteren in de wereld. En nog later stelde ik me een ambtenaar voor die bij de belastingdienst werkt. Ik stelde me haar voor, naast mij in de zaal. (Wie weet, misschien zat zij daar wel.) En ik stelde me haar voor naast mij met ook een gemberthee, of op de fiets, of woelend in haar eigen bed. Wat zou zij denken en voelen en doen en laten? En wat zou ze willen zeggen tegen Maxine, Nadia en Zephyr? En wat zouden zij dan denken en voelen en doen en laten en zeggen?

Ik begon na te denken over welke gebaren dergelijke voorstellingen eigenlijk maken en waar je dat uit op kunt maken. Klagen ze aan of onthullen ze een nieuw perspectief? Zetten ze aan tot protest of verleiden ze je tot mildheid en begrip? Laten ze je meeleven of wekken ze afschuw? Of nog heel andere dingen? Ach, het is zo ongelofelijk prachtig dat ze – zij: die voorstellingen, de kunst, DE KUNST! – al die dingen tegelijk kunnen doen en nog veel meer! Maar ik vroeg me er ook iets over af. Waartoe verplichten deze gebaren? Of iets minder dwingend geformuleerd: waartoe nodigen ze uit? Een vraag aan het publiek, maar ook aan de makers en de professionele context waarbinnen voorstellingen spelen.

Hmm. Even wachten. Ik lees de vorige zinnen nog eens na op mijn scherm. De term “uitnodigen” klinkt inderdaad veel minder dwingend dan “verplichten.” Dat lijkt positief, maar ik wil de vraag eigenlijk niet verzachten of opener maken. (Het is een precies klusje, deze woorden.) Verplichtingen, daar moet het maakproces van de kunstenaar juist tegen worden beschermd. Want anders wordt de kunstenaar slippendragers aan andere belangen. Maar juist daarom moet, wanneer die autonome kunstenaar dan iets heeft gemaakt, dat werk ongelofelijk serieus worden genomen. En daarvoor voelt de term “uitnodigen” te vrijblijvend. Wat is er *noodzakelijk* geworden, nu dat werk er is? Wat kan niet meer *onervaren* worden, *ongedacht*? Wat *moeten* we nu? Ja, waartoe verplicht het werk – ook de maker zelf?

Om deze vragen überhaupt te kunnen stellen, is echter een voorafgaande stap nodig. Het is nodig om te proberen iets *niet* te weten. Ik probeerde hier in het makers-gesprek iets over te zeggen. Stel, zei ik tegen de makers, dat we even doen alsof dit geen festival is, geen theater, geen zaal, geen voorstelling. Dat de toeschouwers geen gewoontes hebben waarmee ze omgaan met wat theater ons geeft. Wat zou je dan willen dat de kijker zou gaan doen, na jouw werk te hebben gezien? En wat toont dat je over je eigen werk?

Daarna vroeg ik ze een vergelijkbaar gedachtenexperiment uit te proberen over zichzelf als maker. Dat is moeilijk, maar kijk eens wat het geeft. Stel dat je opnieuw even zou doen alsof je iets niet weet, wat je natuurlijk heel goed weet. Stel dat je even geen theatermaker bent. Er is geen festival, geen zaal, je maakt geen voorstelling en niet daarna hopelijk op naar de volgende. Wat is dan de goede, de passende context

⁹ Zie: <https://www.festivalcement.nl/programma/maxine-palit-de-jongh-nadia-a-362>

¹⁰ Zie bijvoorbeeld: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/kinderopvangtoeslag/maatregelen-kinderopvangtoeslag>, https://www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/commissies/pok

voor jouw werk? En wie moet er op welke manier komen kijken? Wat zou je dan aan dat publiek willen vragen? En wat zou dat allemaal bij elkaar voor consequenties hebben voor je eigen praktijk, voor je toekomstig werk? Wat zou *jij* dan nu moeten doen?

De gedachte aan die ambtenaar van de belastingdienst naast mij in de zaal, riep tenslotte nog een laatste vraag bij me op. Deze gaat over kennis. Stel zij zag iets in de voorstelling dat haar verraste, of misschien iets dat niet overeenkwam met wat zijzelf over haar werk weet. Ook bij deze vraag, maak ik eerst een zijstap en ook hier gaat die over de autonomie van de kunst. De maker heeft recht op, nee, zelfs de plicht tot, en nood aan verbeelding, vormgeving, transformatie. Zonder dat, wordt het sowieso niks. Maar daar gaat mijn vraag niet over. Ik ben veeleer nieuwsgierig naar de nieuwsgierigheid van de maker. Waar en hoe manifesteert de nieuwsgierigheid van de maker zich naar dergelijke (maar ook andere bronnen of vormen van) kennis in hun artistieke praktijk? Welk belang hechten makers eraan en wat betekent dat praktisch? En welke rol(len) speelt de verkregen kennis vervolgens in hun maakproces en werk?

Deze laatste cluster aan vragen kwam op bij de wat explicieter geëngageerde voorstellingen die ik zag. Die gaan evident ergens over. En dat *over*, daar kun je het over hebben. Maar ik realiseer me nu ik aan het schrijven ben, dat abstractere of juist meer vormelijke performances op dezelfde manier kunnen worden bevestigd. Niet omdat het moet, maar om wat het kan openen.

Ik blader nog een laatste keer door mijn notities en sla dan mijn aantekeningenboek dicht. Ik vraag straks mijn dochter of het goed is dat ik haar zo opvoer en verwerk nog het mooie inhoudelijke en tekstuele commentaar dat ik op deze tekst kreeg van Ruud Hendriks en Ulrike Scholtes (dank!) en dan is het af. Terugkijkend naar het onderzoeksinstrument dat ik ben geworden, word ik blij. Tijdens mijn dagen in Den Bosch en nu, schrijvend, denkend, observaties teruglezend, ben ik steeds een beetje preciezer afgestemd geraakt op Festival Cement en dat voelt goed. Wat me opvalt wanneer ik bij mezelf naar binnen kijk, is dat mijn observaties niet alleen vragen of analyses genereerde. Ik heb ook vooruit gefantaseerd. En dat is een waardevol geschenk dat ik van Cement heb gekregen. Er zit van alles in dat geschenk. Een grote, glimmende badkuip, uitgespelde regels, nieuwe, artistieke vormen van reflectie, een andere rol voor de kijkgast, en een toekomst met iemand die misschien timmerman wordt.